

УДК 338.242

Горбаченко С.А.
кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри менеджменту та інновацій
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Gorbachenko Stanislav
PhD in Economics,
Associate Professor of Management and Innovations Department
of Odessa I.I. Mechnikov National University

МОРЕГОСПОДАРСЬКИЙ КОМПЛЕКС УКРАЇНИ: ПРОСТОРОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ

THE MARITIME COMPLEX OF UKRAINE: SPATIAL ASPECTS OF DEVELOPMENT

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто теоретичні та практичні питання функціонування морегосподарського комплексу України на рівні окремих приморських територій. Розвиток людства на всіх історичних етапах був нерозривно пов'язаний з освоєнням морського простору, який використовувався для наукових досліджень, економічної діяльності, соціокультурних зв'язків, геополітичного впливу. В усьому світі основою економіки приморських територій є суб'єкти морського господарства: порти, суднобудівні підприємства, рекреаційні комплекси тощо. В свою чергу вони також можуть ефективно функціонувати лише у відповідному зовнішньому середовищі за умови визначення та реалізації економічних, соціальних, екологічних політичних та інших пріоритетів. Визначено, що без урахування інтересів місцевих громад складно розраховувати на ефективне функціонування морегосподарського комплексу та забезпечити його розвиток на інноваційних засадах. Внаслідок цього зроблено пропозиції щодо забезпечення в межах приморських територій балансу інтересів держави, суб'єктів морського бізнесу, органів місцевого самоврядування, а також місцевого населення та інших стейкхолдерів.

Ключові слова: морегосподарський комплекс, приморський регіон, спеціалізація, місцеве самоврядування, територіальні громади, інновації.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются теоретические и практические вопросы функционирования морехозяйственного комплекса Украины на уровне приморских территорий. Развитие человечества на всех исторических этапах было связано с освоением морских пространств для научных исследований, экономической деятельности, социокультурных связей, геополитического влияния. Во всём мире основой экономики приморских регионов являются субъекты морского хозяйства: порты, судостроительные предприятия, рекреационные комплексы. В свою очередь они также могут эффективно функционировать только в соответствующей внешней среде при условии определения и реализации экономических, социальных, экологических политических и прочих приоритетов. Определено что без учета интересов местной власти сложно рассчитывать на эффективное функционирование морехозяйственного комплекса и обеспечить его инновационное развитие. Вследствие этого разработаны предложения по обеспечению сбалансированности в рамках приморских регионов сбалансированности интересов государства, субъектов морского бизнеса, органов местной власти, местного населения и прочих стейкхолдеров.

Ключевые слова: морехозяйственный комплекс, приморский регион, специализация, местное самоуправление, территориальные объединения, инновации.

ANNOTATION

The article deals with the theoretical and practical issues of functioning of the maritime economic complex of Ukraine at the level of coastal territories. The development of mankind at all historical stages was inextricably linked with the development of the marine space, which was used for research, economic activity, socio-cultural relations, geopolitical influence. Therefore, the problems of development of marine areas, coastal zones and coastal regions are not losing their relevance. Within the framework of regional studies, maritime activity can be considered as a multi-vector dynamic process of development and use of coastal and marine resources. It should be added that although maritime activity in the technological cycle appears as an initial stage, in most cases it is ancillary to the supply of marine resources for further processing and consumption. The maritime economy is based on the maritime economy such as ports, shipyards, recreational facilities and more. In their turn, they can only function effectively in an appropriate external environment, provided that economic, social, environmental geopolitical and other priorities are identified and implemented. Therefore, without taking into account the interests of local communities, it is difficult to count on the effective functioning of the maritime economic complex. As a result, there is an urgent need to apply innovative approaches to development in the context of balancing the interests of the state, maritime business entities, local self-government, as well as the population of coastal territories. The objective properties of the maritime economy and the maritime economy also imply the active involvement of the rulemaking and management resources of the territorial communities in the processes of ensuring the sustainable development of both the maritime economy and the local socio-economic complexes as a whole. At the same time, the level of such involvement in different areas of the maritime complex is variable, which is determined by the specific nature of maritime activities, as well as the competence, real organizational and financial capacity of territorial communities and their associations. For the efficient and harmonious development of coastal regions, parity should also be maintained between the pace of economic growth of coastal areas and the potential environmental consequences.

Key words: maritime economy, coastal region, specialization, local self-government, territorial communities, innovations.

Постановка проблеми. Україна завжди позиціонувала себе як морська держава, проте наразі вітчизняний морегосподарський комплекс знаходиться у вкрай складному становищі, що можна пояснити технічним та технологічним відставанням, несприятливими кон'юнктурними тенденціями, відсутністю інвестицій та, нарешті, загальним кризовим

станом економіки. Головна відмінність морегосподарського комплексу від інших транспортно-господарських комплексів полягає у концентрації виробничих, науково-технічних, організаційних та кадрових ресурсів у достатньо невеликій кількості територіальних громад приморських територій. Отже саме на регіональному рівні повинні розпочатися процеси інноваційних перетворень у морському господарстві, звісно ж, за умов відповідної державної підтримки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні проблеми функціонування морегосподарського комплексу України відображені насамперед у Морській доктрині України. В той самий час різні аспекти соціально – економічного розвитку на регіональному рівні, у тому числі й у контексті приморських територій знайшли відображення у наукових працях В.Г. Маргасової, М.В. Волосюк, Ю.О. Жигалкіна, О.В. Голтвенко, С.Ф. Марової та інших. Однак процеси децентралізації на рівні приморських регіонів створюють нові можливості для участі місцевого самоврядування в розвитку суб'єктів морського господарства, що, в свою чергу, потребує й додаткових досліджень.

Постановка завдання. Метою дослідження є ідентифікація регіональних аспектів функціонування морегосподарського комплексу України та визначення перспектив для його розвитку за умови залучення місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Від самого початку здобуття незалежності Україною формування морегосподарського комплексу відбувалось стихійним шляхом, що призвело до виникнення значних диспропорцій в розвитку окремих галузей та сегментів. Ідентифікація характеру та природи означених диспропорцій заснована на гіпотезі щодо розбіжностей в стратегічних цілях та операційних завданнях між окремими галузями та підприємствами в умовах використання спільних ресурсів та функціонування в межах визначених приморських територій.

В контексті просторового розгляду морегосподарського комплексу приморська територія є частиною прибережної зони поряд з внутрішніми морськими водами, територіальними водами, виключною економічною зоною та континентальним шельфом [1].

В Україні приморськими вважаються адміністративно-територіальні одиниці, які безпо-

середньо або опосередковано (через акваторії лиманів) прилягають до узбережжя Чорного та Азовського морів. Відтак, з адміністративного погляду до приморських областей України відносять Одеську, Миколаївську, Херсонську, Запорізьку та Донецьку.

Сучасний стан приморських регіонів України характеризує, зокрема, динаміка капітальних інвестицій (табл. 1).

В контексті порівняння з іншими областями України можна зазначити, що за абсолютним значенням капітальних інвестицій в 2017 році Одеська область займала 4 місце в Україні, Донецька – 6 місце, Запорізька – 7 місце. В той самий час за темпами зростання, лідером є Херсонська область, а в ТОП-5 також Запорізька та Донецька. Крім того можна спостерігати й певну залежність між кількістю об'єднаних територіальних громад в області та обсягами й темпами зростання капітальних інвестицій, за виключенням Одеської області, яка є лідером за обсягами капітальних інвестицій при невеликій кількості об'єднаних територіальних громад.

З економічного погляду приморський регіон ототожнюється із територіально обмеженою прибережною частиною з притаманними природними та антропогенними властивостями та ресурсами. При цьому існують характеристики, зокрема, географічне положення, розміри, економічні, соціальні, політичні та військові якості, що дозволяють здійснювати в межах приморських регіонів певну господарську діяльність.

В цьому сенсі кожний окремих приморський регіон може повноцінно функціонувати лише тоді, коли має власну економічну систему, яку умовно можна розглядати як ефективну взаємодію власного виробництва, фінансової сфери, системи управління, соціальної та екологічної сфер. При цьому економічні інтереси держави та економічні інтереси суб'єктів підприємства знаходять своє відображення та втілюються у економічній безпеці регіону, яка поєднує ці дві складові та формує передумови для їх реалізації [2, с. 207].

З огляду на це Морська доктрина України передбачає низку заходів для забезпечення інноваційного розвитку економіки приморських територій, зокрема:

– сприяння міжрегіональному та міжнародному співробітництву у сфері морегосподарської діяльності;

Таблиця 1
Динаміка капітальних інвестицій за приморськими регіонами у 2014-2017 рр. (млн. грн.)

Області	Кількість ОТГ	2014	Зрост, %	2015	Зрост, %	2016	Зрост, %	2017	Зрост, %
Запорізька	36	7034	+2,8	7794	+10,8	11040	+41,6	15880	+43,8
Миколаївська	28	3771	-24,7	5990	+58,8	9730	+62,4	11178	+14,9
Херсонська	26	2208	+3,9	3107	+40,7	4591	+47,7	7362	+60,4
Одеська	25	9361	-21,1	9983	+6,6	16729	+67,6	22300	+33,3
Донецька	9	13155	-52,9	8304	-36,9	11902	+43,3	17269	+45,1

- визначення резервів для реалізації морегосподарського потенціалу приморських територій;
- пошук нових та ефективна трансформація існуючих сегментів морегосподарської діяльності;
- формування системи соціально-економічної безпеки приморських регіонів з огляду на реалізацію пріоритетів у застосуванні екологічно чистих технологій під час провадження морегосподарської діяльності, а також запобігання шкідливого впливу на морське та прибережне середовище;
- забезпечення активної транскордонної співпраці у сфері морегосподарської діяльності, зокрема за рекреаційним, екологічним, транспортним та соціальним напрямками;
- залучення населення приморських регіонів до сфери морегосподарської діяльності, підвищення популярності морських спеціальностей;
- забезпечення безпечних умов життя та діяльності людей які проживають у прибережних регіонах;
- створення інфраструктури для функціонування рекреаційних баз і комплексів на морському, лиманному, гирловому узбережжі;
- розбудова інноваційної системи туристичної діяльності;
- посилення державного контролю за розміром та напрямками використання курортного збору в приморських регіонах України [3].

Для кожного приморського регіону історично склалася певна морська спеціалізація: портове господарство, туризм, суднобудування тощо. Також в межах приморських регіонів на морегосподарський комплекс покладається важлива соціальна місія щодо поширення у суспільстві морських традицій, пропаганди різних сфер морської діяльності, підтримки історичної морської спадщини, забезпечення шанобливого ставлення до працівників морських галузей з огляду на відповідні приклади у інших морських державах.

Зокрема, з огляду на досвід країн ЄС реалізація політики розвитку приморських територій може включати наступні інструменти. Задля досягнення взаємозв'язку галузей та видів діяльності, орієнтованих на морській території використовується політика управління приморськими регіонами ЄС (Integrated Maritime Policy). Політика морського просторового планування та комплексного управління приморськими територіями (Coastal Zone Policy) передбачає сприяння сталому розвитку приморських регіонів та ефективному використанню морських та приморських ресурсів. Окремі галузеві напрями охоплюють: політика стимулювання імпульсу приморських регіонів Європи за рахунок розвитку зв'язків, мереж, кластерів у приморському та морському туризмі (European Strategy for more Growth and Jobs in Coastal and Maritime Tourism) та політика збереження рибних запасів (The Common Fisheries Policy) [4].

Досвід розвинених країн щодо господарського освоєння приморських регіонів дозволяє

виділити два основних напрями: промислово-торгівельну спеціалізацію на тлі розвитку морського транспорту та спрямування на рекреаційно-туристичний бізнес. Проте сучасні тенденції розвитку приморських регіонів потребують не тільки одночасного охоплення обох напрямів, але й підвищення їхнього функціонального навантаження, а також освоєння допоміжних та споріднених галузей.

В цьому контексті особливого значення набуває конкуренція та суперництво між регіонами у відстоюванні власних фінансових інтересів. Адже майже у кожній державі має місце певне розбалансування в розвитку регіонів, що є джерелом певної напруженості. Якщо збільшити його до певної межі, почнуться суттєві негаразди, між регіонами виникатимуть або загострюватимуться суперечності, протистояння, конкуренція, що стане передумовою виникнення фінансової та навіть геополітичної небезпеки [5, с. 65].

Забезпечення ефективної взаємодії в межах соціально-еколого-економічної системи приморських регіонів з метою забезпечення конкурентних переваг за рахунок раціонального використання морських ресурсів якраз і є важливим завданням морегосподарського комплексу України.

Однак на практиці далеко не всі приморські регіони використовують власний морегосподарський потенціал. В цьому сенсі вважаємо доцільним а запропонувати їхню сегментацію у відповідності з ресурсними можливостями, історичним спрямуванням та обраним напрямом стратегічного розвитку (табл. 2).

Зокрема, комплексна приморська територія є за своєю сутністю міні-кластером. Індустріальна та індустріальна плюс мають значний виробничий потенціал. Екстенсивні території наразі вкрай потребують впровадження інновацій задля розвитку галузей і сфер, що забезпечують більший розмір доданої вартості. Туристична територія поряд з безпосередньо морським туризмом розвиває й інші його напрями, етнотуризм, історико-культурний туризм. Найскладніше забезпечити сталий розвиток депресивних територій, які майже не використовують наявний морегосподарський потенціал.

В контексті можливої спеціалізації в межах приморських територій важливим є розвиток «штучних» або «унікальних» видів діяльності, що становлять спеціалізацію приморських регіонів в рамках національної політичної та соціально-економічної системи. Подібна «нішева» спеціалізація передбачає активізацію довгострокових структурних змін території з орієнтацією на перспективу, тобто формування такої політики, яка дозволить території зайняти важливі ніші на глобальних ринках без погіршення показників екологічної безпеки при збереженні політичної та економічної стабільності. Наразі концепція розумної спеціалізації посідає центральне місце у питаннях пошуку

Таблиця 2

Характеристика основних типів приморських територій

Тип	Характеристика
Комплексна	Всебічний розвиток морегосподарського комплексу. Найбільшої ефективності досягається за умов співпраці муніципалітету великого міста та порту – хабу.
Індустріальна	Спрямованість на виробничі галузі. Майже обов'язковою є наявність порту суднобудівних та судноремонтних заводів.
Екстенсивна	Спрямовання лише на споживання морських ресурсів. Розвинуті, зокрема рибальство та рекреація
Індустріальна плюс	Майже обов'язковою є наявність порту, розвинений морський транспорт та суміжні галузі.
Туристична	Туристична та рекреаційна спрямованість. Проте поряд з безпосередньо морським туризмом розвиваються й інші напрями: етнотуризм, історико-культурний туризм тощо. Можливі деякі індустріальні об'єкти, якщо вони не заважають залученню відпочиваючих.
Курортна	Туристична спрямованість. При цьому море є єдиним чи основним джерелом залучення туристів.
Депресивна	Море є лише територіальним атрибутом. Найчастіше – сільськогосподарська спрямованість з курортно-рекреаційними елементами.

механізмів стимулювання економічного розвитку країн ЄС [6, с. 82].

Альтернативним варіантом спеціалізації є концепція комплексного управління прибережними зонами, що складається із наступних елементів:

- природні процеси, які створюють й підтримують прибережні екосистеми;
- ресурси, що генеруються прибережними екосистемами;
- тип і масштаб існуючих і потенційних (у контексті соціальних, економічних і політичних обставин) конфліктів в процесі використання ресурсів;
- відмінність масштабів управління у контексті створення управлінської вертикалі;
- дуалізм ролі населення, яке може розглядатися як внутрішнє або зовнішнє по відношенню до приморської території середовище;
- пріоритет стратегічного планування [7].

Запорукою успішного функціонування морегосподарського комплексу в довгостроковій перспективі є його здатність адаптуватися відповідно до мінливих ринкових умов. Цього можна досягти шляхом впровадження передових інноваційних технологій, модернізації основних фондів, технічного переоснащення та формування нової комплексної моделі управління.

В контексті розвитку приморських регіонів основною метою управлінських змін є залучення органів місцевого самоврядування є створення належних умов для розвитку соціально орієнтованої економіки, здатної забезпечити високий рівень життя місцевого населення за умови підтримки екологічної безпеки, а також збереження та збагачення наявного природно-ресурсного потенціалу.

Адже першочерговим завданням адміністративно-територіальної реформи в Україні є якраз досягнення реалізації інтересів місцевих громад, а не адміністративних, політичних та економічних пріоритетів місцевих еліт. Зокрема, він вказує на необхідність створення ефек-

тивних інституційно-процедурних інструментів для максимального залучення населення до проведення адміністративно-територіальної реформи України, що повинно мінімізувати роль домінуючого адміністративного чинника під час формування та реалізації перспективних планів створення об'єднаних територіальних громад на районному та обласному рівнях [8, с. 136].

При цьому окрему увагу органи місцевого самоврядування приморських регіонів повинні приділяти екологічним аспектам. У якості інституційного базису доцільно використовувати концепцію формування економіко-екологічного механізму управління морським природокористуванням, яка включає у себе: систему платежів за природокористування; компенсаційний механізм відшкодування збитків; методи економіко-екологічного обґрунтування морегосподарських рішень; механізми стимулювання використання екологічно безпечних прогресивних технологій в морській діяльності тощо [9, с. 5].

Відтак для ефективного та гармонійного розвитку приморських регіонів слід дотримуватися паритету між темпами економічного зростання приморських територій та можливими екологічними наслідками. У якості останніх можна відзначити зменшення ресурсного потенціалу, забруднення акваторії, берегової зони та атмосферного повітря, порушення процесів відновлення в межах окремих екосистем тощо.

Висновки з проведеного дослідження. В сучасному світі морегосподарський комплекс виступає не тільки як сукупність взаємопов'язаних галузей морського спрямування, але й в якості повноцінної міжгалузевої структури в межах окремих приморських територій. Кожна з означених територій має власну ресурсну базу, наявну господарську спеціалізацію та перспективи розвитку. В контексті подальшого розвитку приморських регіонів можна використовувати як поглиблення морегосподарської спеціалізації, так і комплексний розвиток на інноваційних засадах.

У відповідності із Морською доктриною в результаті процесів децентралізації передбачається суттєве підвищення ролі органів місцевого самоврядування та органів державної влади у процесі організації та координації діяльності суб'єктів морегосподарського комплексу, забезпечення збалансованого розвитку приморських регіонів з використанням культурного, економічного, енергетичного, транспортно-транзитного, рекреаційного та екологічного потенціалу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гогоберидзе Г. Г. Понятие и сущность морехозяйственного потенциала прибрежных зон и приморских территорий URL: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=1913> (дата звернення: 08.07.2019).
2. Маргасова В.Г. Економічна безпека регіону. *Глобальне управління та економіка: науковий журнал*. 2015. № 1 (1). С. 206-210.
3. Про затвердження Морської доктрини України на період до 2035 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 жовтня 2009 р. № 1307. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-%D0%BF> (дата звернення: 21.07.2019)
4. Волосюк М.В., Жигалкін Ю.О. Державна політика регіонального розвитку приморських територій. URL: <http://economy.chdu.edu.ua/article/viewFile/108162/103154> (дата звернення: 20.07.2019).
5. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення. К.: Кондор, 2002. 302 с
6. Голтвенко О. В., Марова С. Ф. Шляхи управління інноваційним розвитком приморських територій як соціо-еколого-економічних систем. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 5. С. 80–84.
7. Кропинова Е. Г., Афанасьева Е.П. Устойчивое развитие прибрежных территорий как основа комплексного управления прибрежными зонами. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/> (дата звернення: 15.07.2019)
8. Доскіч, Л. Політико-правові інструменти забезпечення політичної участі громадян у процесі адміністративно-територіальної реформи в Україні. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини*. 2017. № 10. С. 132–139.
9. Громова Е. Н., Гетьман Е.Л. Экономический механизм управления процессами экологизации морского природопользования. *Молодіжний економічний дайджест*. 2014. № 1. С. 4–7.

REFERENCES:

1. Gogoberidze G.G. Ponyatie i sushchnost' morekhozyaystvennogo potentsiala pribrezhnykh zon i primorskikh territoriy [The

concept and nature of the maritime potential of coastal zones and coastal territories]. <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=1913> [in Ukrainian] (accessed 29 July 2019)

2. Margasova V.G. (2015) Ekonomichna bezpeka rehionu [Economic security of the region] *Ghlobaljne upravlinnja ta ekonomika: naukovyj zhurnal*. [Global governance is that economy: The Science Journal]. 1. 206-210 [in Ukrainian].
3. Pro zatverdzhennia Morskoi doktryny Ukrainy na period do 2035 roku: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7 zhovtnia 2009 r. # 1307. [On Approval of the Marine Doctrine of Ukraine for the period up to 2035: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 7, 2009]. *Ofitsiynny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-%D0%BF> [in Ukrainian] (accessed 12 July 2019).
4. Volosuk M.V., Zhigalkin U.O. Derzhavna polityka rehionalnogo rozvytku prymorskykh terytorij. [State policy of regional development of coastal territories]. <http://economy.chdu.edu.ua/article/viewFile/108162/103154> [in Ukrainian] (accessed 29 July 2019)
5. Pasternak-Taranushenko G.A. (2002) Ekonomichna bezpeka derzhavy. Statyka procesu zabezpechennja. [Economic security of the state. Statics of the security process] 202 p. [in Ukrainian].
6. Goltvenko O.V., Marova S.F (2019) Shljakhy upravlinnja innovacijnym rozvytkom prymorskykh terytorij jak socio-ekologho-ekonomichnykh system [Ways to manage the innovative development of coastal territories as socio-ecological-economic systems] *Investyciji: praktyka ta dosvid* [Investment: practice and experience] 5. 80-84 [in Ukrainian].
7. Kropinova E.G., Afanasieva E.P. Ustoychivoe razvitie pribrezhnykh territorij kak osnova kompleksnogo upravleniya pribrezhnyimi zonami [Sustainable development of coastal territories as a basis for integrated coastal zone management.] <http://cyberleninka.ru/article/n/> [in Ukrainian] (accessed 29 July 2019)
8. Doskich. L.(2017) Polityko-pravovi instrumenty zabezpechennja politychnoji uchasti ghromadjan u procesi administrativno-terytorialnoji reformy v Ukraini. [Political and legal instruments for ensuring political participation of citizens in the process of administrative and territorial reform in Ukraine.] *Naukovyj visnyk Skhidnojevropejskogho nacionalnogho universytetu imeni Lesya Ukrainka Eastern European National University. International relations* 10. 132-139 [in Ukrainian].
9. Gromova E.N., Getman E.L. (2014) Ekonomicheskij mekhanizm upravleniya protsessami ekologizatsii morskogo prirodopol'zovaniya [Economic mechanism of management of ecological processes of marine nature management]. *Molodizhnyj ekonomichnyj dajdzhest*. [Youth Economic Digest]. 1. 4-7. [in Ukrainian].